

**EL SOLATGE
DEL TEMPS**

Tobies Grimaltos

El solatge del temps

 Diputació
de València | Àrea de
Cultura | institució
alfonso
el magnànim

VALÈNCIA, 2024

moment memorialística, 11

Collecció dirigida per

Xavier Serra

Primera edició: 2011 (Ed. Bullent)

Segona edició: novembre del 2024

© 2024, Tobies Grimaltos

© 2024, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim

Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació

Diputació de València

Corona, 36

46003 València

Tel.: +34 963 883 169

magnanim@dival.es

www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-1156-073-3

DL: V-4152-2024

Disseny de la collecció: Jaume Ortola

Disseny de la coberta i sobrecoberta: Collage-no

Maquetació: Logik Graphic

Impressió: Impremta de la Diputació de València

Als meus germans, Vicente (in memoriam) i Amparín

*Conservàvem els records de la nostra vida anterior, però
velats i llunyans, i per això profundament dolços i tristos,
com són per a cadascú els records de la primera infància
i totes les coses acabades...*

PRIMO LEVI, *Si això és un home*

PRÒLEG A LA PRIMERA EDICIÓ

Sempre m'ha molestat aquella sentència d'Ortega que diu: «Yo soy yo y mi circunstancia». Com pot ser això? Crec que una cosa no pot ser idèntica a la suma d'ella mateixa amb una altra. O jo soc jo o jo soc la meua circumstància. Si haguera de triar, diria que jo soc la meua circumstància, les meues circumstàncies. Qui hem sigut (el que hem viscut) fa que siguem qui som. N'estic convençut. Els orígens són responsables de la nostra identitat (actual). Per això convé tenir-los presents, conservar-los. Perquè, segons això i com canta Raimon, qui perd els orígens, perd identitat. U no és una llesca de si mateix en un moment de la seua vida: és la seua vida completa, la seua biografia. Ara, als records els passa com allò que assegura Plató que els passa a les creences vertaderes: que són com les estàtues de Dèdal, que si no les lligues, se'n van, que no els agrada romandre en l'ànima de l'home. Cal lligar-los si no volem que ens abandonen. I convé, segons el que hem dit, que no ho facen, perquè perdre'ls és perdre's una mica, diluir-se en part. El temps, en tant que és un enemic de la memòria, és un dissolvent, ens dissol en l'aigua de l'oblit. La seua permanència és decisiva per a la nostra, per continuar sent qui hem sigut, per continuar sent *tout court*, per tant. Cal fer, doncs, que romanguen, fer-los. Una bona manera de subjectar-los és contar-los, transferir-los a algú altre, o bé anotar-los, escriure'ls, amarrar-los al paper. Potser el millor és fer les dues coses. Perquè importa poder tenir-los presents,

recuperar-los, si cal. Si els traiem fora de nosaltres, ja no ens necessiten per a existir, ja no tenen necessitat de la nostra memòria, i nosaltres ja no en tindrem dependència tampoc. Després..., després ja no és el nostre problema.

Això és el que jo em vaig proposar de fer en començar a escriure les notes que segueixen: lligar al paper escenes de la meua infantesa que corrien un greu risc d'abandonar-me. I en començar a fer-ho, t'adones de com és de particular aquesta facultat de la memòria: voluble, capritxosa, enganyívola. Diuen que és selectiva i ho és, però és moltes altres coses. Els records no porten amb ells l'encuny d'autenticitat. El fals record (la mera aparença de recordar) pot ser indistingible del record real per a qui el té. Tots sabem que, de vegades, creiem recordar una experiència viscuda quan en realitat l'origen d'aquesta remembrança és el relat, per part d'un altre, d'aquest fet. I, tanmateix, fins i tot ens visiten imatges, com si foren el resultat de la nostra pròpia percepció. Ens costa convèncer-nos que allò que recordem és la narració del que visquérem i no la vivència mateixa, el fet de viure-la. Si l'escena és realment recordada, si realment la visquérem i la veiérem, i el nostre record n'és l'efecte —és un record real—, no és del tot estrany que n'alterem els elements, que n'afegim o n'eliminem (els psicòlegs ho saben ben bé, això). En escriure un dels passatges d'aquest volum, que parla d'una porta que separava la meua classe de la classe veïna, he recordat l'existència de la porta, però l'he «imaginada» successivament com envernissada i com pintada d'algun color clar. El record, doncs, a diferència de la realitat, és indeterminístic; els seus objectes no tenen totes les qualitats concretades, són, podríem dir, una mica onírics.

Voldria dir, per tant, que aquest llibre, sent —com diuen ara— de no-ficció, és també de ficció. Els llibres de records

necessitarien una catalogació especial, doncs. No són de ficció, perquè parlen d'una realitat passada. Però s'assemblen més del que u es pensa a l'àmbit fictici. Imaginem, si no, això: Parlem amb algú i ens preguntem de quin color són les sabates que porta. Les podem mirar i saber-ho. I, si per alguna raó no poguérem veure-les, sabem igualment que són d'un color concret; el fet que no el coneixem no fa que no el tinguem. Ara suposem que llegim un relat de ficció que diu: «Joan parla amb Artur. Li mira les sabates, són noves». I ja no se'n diu res més de les sabates. De quin color són les sabates d'Artur? La pregunta no té resposta. L'autor hauria de reescriure el relat per tal que en tinguera. Doncs bé, els records estan a cavall d'ambdues coses. De quin color recorde jo la porta? De dos alhora: del color de la fusta i d'un blanc brut, de cap en concret. No acaba de determinar-se.

Dic tot això com un advertiment al lector, com una cautela que haurà de prendre. Caldrà que llija el que segueix com un relat semifictici d'uns fets que es creuen reals. La ficció crea un món. La memòria no crea el món del qual parla, però en selecciona elements, els barreja, i els recrea. Si la memòria estableix una selecció, escriure els resultats dels seus esforços en constitueix una de nova, un nou garbellat: es trien els records que es volen atrapar amb la ploma, se'n fa una ponderació. Tot això, en un exercici de retrobament, de recreació i de coneixença d'un mateix. Tot això i alguna llicència literària, prou.

És per totes aquestes raons, que si haguera escrit aquest llibre en un altre temps (passat o futur), el resultat, n'estic segur, hauria estat un altre: seria, doncs, un altre llibre. Hauria quedat un nucli, això sí; però potser hauria contat unes altres coses o les hauria contades d'una altra manera. Allò que ara ocupa algun lloc central, n'hauria ocupat un de secundari o

no hauria, ni tan sols, aparegut. En qualsevol cas l'he escrit ara i així ha resultat. Espere que aquest que he fet us agrade tant com un altre que hauria pogut ser.

També els el devia als meus fills. No són conscients, i potser no poden ser-ho, de com era el món de la meua infantesa. Tampoc no els he contat gaires coses. En llegir-los algun d'aquests escrits, s'han queixat que no els ho haguera contat. Ara en poden tenir un esbós i poden fer-se'n una idea. Mai no és tard, espere. Tant de bo els servisca per a conèixer-me una mica millor, per entendre alguna de les meues manies i per entendre que el món que han trobat no és el millor ni el pitjor dels possibles, no és l'únic, ni és única la manera en què ara és.

Però tenia un deute encara més important; un deute amb mi mateix i amb un record decisiu, o més aviat caldria dir una persona recordada, l'absència de la qual em va marcar per sempre més. No volia que els pocs records (pocs relativament a la seua importància en la meua vida) que en conserve desaparegueren de mi o del món. Ara ja no em necessiten a mi per romandre: la memòria de mon pare, tot i que siga en un aspecte minúscul de la seua personalitat i la seua vida, té ara un lloquet fora de la ment dels qui el vam conèixer i tant el vam estimar. Mon pare, la seua figura i sobretot l'absència (tan d'hora) de la seua figura va determinar la meua vida, potser més encara del que en soc conscient i estava bé examinar-ho, rumiar-ho i traure-ho una mica fora, com un ritu alliberador.

PRÒLEG A AQUESTA EDICIÓ

Han passat aproximadament catorze anys des que aquest llibre es va publicar per primera vegada. Moltes coses han canviat d'aleshores ençà; tantes, que se'm fa difícil creure-ho i, més encara, acceptar-ho. Alguns d'aquests canvis no són gens bons, molts d'ells són pèrdues i pèrdues doloroses; el meu germà mateix fa ara ja uns quants anys que va morir. He de confessar que, a vegades, la reescriptura se m'ha fet anímicament difícil.

El fet que algunes de les persones a les quals em referia en temps present en la primera edició ja no estiguen m'ha fet sospesar la possibilitat d'actualitzar-lo, de tractar les coses des de l'actualitat i no com les hi vaig abordar. Finalment, he descartat aquesta idea, tot i que, de vegades, no he pogut véncer la temptació de fer algun aclariment en aquest sentit.

Una altra cosa que m'ha cridat ara l'atenció és com de velles s'han fet certes coses des del 2010 (que és quan el vaig escriure) a ara. Els canvis es succeeixen cada vegada a més velocitat; tanta, que ha de passar molt poc de temps perquè el que ha sigut quotidià i familiar durant molts anys esdevinga una relíquia del passat, una cosa obsoleta. Si, òbviament, aleshores ja molts desconixerien que era una rella, una post de claus o «les pedretes», l'empedrat del mig de casa per al pas de l'haca, ara no sols la referència dels termes pot ser desconeguda, sinó que els mots mateixos seran en molts casos

inoïts. De fet, he introduït alguna descripció o especificació que estava absent en la primera edició.

Agraïsc moltíssim a la institució Alfons el Magnànim, i a Xavier Serra en particular, l'oportunitat de reescriure *El solatge del temps*. En tenia moltes ganes i pensava que mai es donaria una tan grata ocasió. El panorama editorial valencià no es sol prestar a oferir aquests regals tan delitosos. Tenia moltes raons per voler tornar a enfrontar-me amb aquesta narració i poder, en un grau major o menor, refer-la. Dins de la meua producció, aquest llibre té un caràcter singular, no cal que diga per què, us resultarà obvi si el llegiu, i això fa especialment desitjable l'oportunitat de la reescriptura.

A pesar, però, del que deia en el pròleg de la primera edició respecte de la possibilitat de fer un llibre diferent sobre aquell temps segons el moment de la seua escriptura, he optat per no canviar ara el grau de protagonisme dels fets i moments que s'hi contenen. Al cap i a la fi i com ja pressentia, ara soc esclau del que la lletra impresa va atrapar en el seu moment i de com ho va fixar. Ja no recorde tant els fets com el relat dels fets que vaig fer aleshores.

Una última cosa: incidint encara més en el que deia en aquell pròleg i sobretot a l'epíleg, on ja era conscient de què havia fet en voler recuperar el passat, no llegiu aquests relats com descripcions de fets reals, llegiu com llegiríeu un llibre de ficció. Sí, certament vaig començar la meua escriptura amb la voluntat de lligar, perquè no fugiren, uns records que corrien un gran risc d'abandonar-me i perquè pensava que el fet de perdre'ls per sempre era com perdre's un poc un mateix, una part de mi. Amb tot, una vegada la cosa començada, la voluntat de crònica va ser cada vegada més superada per la voluntat d'estil, la microhistòria per la literatura. Així, a banda del fet que, com he dit en aquells llocs, la memòria és traï-

dorencia, algunes coses foren canviades a propòsit o, fins i tot, mig inventades. Ja deia que hi havia prou llicències literàries i que havia hagut de completar, canviar, etc. Ara ja no puc ni tan sols recordar quines coses eren reals o vaig inventar en escriure'l; per exemple, allò que es conta en «Tirar fum pels ulls» crec que va ocórrer realment o va passar una cosa pareguda, però el protagonista, n'estic gairebé segur, no era mon pare. En fi, no crec que importe la veritat del relat per tal de poder gaudir-lo. Llegiu-lo, doncs, amb aquest esperit. No com una autobiografia, sinó com un text literari sense que importe l'exactitud de la narració.

VAIG NÀIXER TARD

Vaig nàixer un sis de setembre, al ple migdia, que diem per ací; és a dir, a l'hora de la migdiada: amb tota la calor. Vaig nàixer a casa, al llit dels pares. Un llit de fusta obscura amb tornejats i altres ornaments, com s'estilava quan es casaren, i matalàs de llana. Hagueren d'entrar rajoles des del corral per tal d'alçar-ne el capçal i facilitar la feina del metge, don Constantino, que encara viu.¹ Al meu germà Vicente, que tenia deu anys ben complits, se'l van endur a la sega de l'arròs perquè no sentira els crits de la mare. Amparín, la meua germana, era a casa de l'àvia Amparito.

La meua cosina Encarna, que aleshores tenia setze anys, hi era present. Durant aquella temporada vivia pràcticament a ma casa. Hi era present i estava espantada pels crits que feia la mare.

—Tranquilla, Encarnita —li deia el pare cada vegada que eixia de l'habitació—, això és normal. A la tia no li passa res de mal. Són coses normals en els parts.

—No es morirà, tio Vicente? Crida molt i ha de tenir molt de mal —cercava ella, amb aquestes paraules, una tranquilli-

¹ Que encara vivia quan es va publicar la primera edició d'aquest llibre. Per cert, que allò d'«encara viu» no li va fer massa gràcia a don Constantino. M'ho va fer saber un dia que ens trobàrem pel carrer. Em va cridar per preguntar-me (retòricament), què significava allò que encara vivia! Sí, l'expressió sona sempre desafortunada en les oïdes de la persona referida, per molts anys que es tinguen; més de noranta en el seu cas.

tat que no assolia, mentre mon pare li passava la mà pel cap i li repetia gairebé les mateixes paraules abans de tornar a entrar a l'habitació.

Fa només uns dies, mentre el meu fill li pintava un desllu-nat per guanyar-se uns dinerets i jo, com qui no fa, supervi-sava un poc la seua feina, la meua cosina m'ho contava de bell nou.

—Vaig patir molt. Els crits de ta mare em resultaven es-garrifosos i no veia el moment que tot allò acabara. Rodava amunt i avall per la casa i no sabia com amagar-me per tal d'evitar l'espant.

On vaig nàixer? A Castelló, el de la Ribera del Xúquer, no l'altre. Un poble en un pla, voltat de tarongers, vorejat per dos rius i saludat per les muntanyes.

Vaig nàixer sense complicacions i vaig pesar quatre quilos. Ma mare tenia quaranta-dos anys i mon pare quaranta-qua-tre. Diguem-ne que vaig venir al món fora de termini. Ma mare m'ho va confessar alguna vegada: «Jo em pensava que era el retir i és que estava embarassada de tu. Vas ser el solat-get. Després vaig pensar: serà una xiqueta i em cuidarà quan siga vella. Però vas ser xiquet». Total, que sembla que no em vaig encertar cap. Recorde la primera vegada que m'ho va dir.

—A que me'n vaig de casa! —vaig fer jo com qui fa broma, però sense poder evitar el morro tort.

—Però quan et vaig veure la careta, et vaig estimar en l'ac-te i ja no t'hauria canviat per cap xiqueta del món —ho va arreglar la mare.

Amb el temps, em vaig adonar que jo soc el fruit de l'estre-na de la casa nova o de les visites prèvies al trasllat, a l'eufòria de poder estrenar un lloc on poder per fi viure la família sola. El tercer dia de Nadal (el 27 de desembre) de 1957, quan la casa que s'havien fet construir, després de tants anys i tants

esforços, ja estava acabada o gairebé, el pare no va poder aguantar més. Va aparellar l'haca, la va enganxar al carro, va carregar les eines i li va dir a la mare:

—Vicentica, jo me'n vaig. Tu vens?

La mare no va tenir més remei que agafar també les seues coses (les més necessàries, de moment), fer pujar al carro els meus germans i pujar ella mateixa. Durant anys havien compartit casa amb els pares de ma mare, i les famílies de les seues dues germanes. Ara, ja se n'havia anat la família de la tia Maria, la més menuda de les germanes. El tio Miguel, l'únic baró dels germans i el més menut de tots, va deixar la casa familiar quan es va casar. Amb tot, encara eren molts els habitants d'aquella casa, a més de la nostra família: els avis materns i la tia Encarnacioneta, la germana major (la mare d'Encarna) i tota la seua família. És normal que celebraren aquella «solitud» alliberadora. Endemés, passaven de viure al Calvari (el que era el barri pobre del poble) a viure prop de la plaça, d'on provenia el pare.

Soc fill de pares vells. És clar que vaig ser concebut per error, però sempre em vaig sentir estimat. El meu germà era l'ull dret de la mare, la meua germana el del pare, però jo vaig ser el joguet de tots. En el fons, va ser una sort nàixer tard, tenir tanta diferència d'edat respecte dels meus germans. Era com si tinguera més pares que ningú. La meua germana feia també de mare i el meu germà jugava amb mi com un pare jove ho hauria fet. Amparín, amb vuit anys, s'encarregava de passejar-me i dur-me a pesar. I tornava ben contenta si havia augmentat de pes. Cosa que jo feia força, com si volguera fer-la feliç. Em duia ben lluny, a l'altra punta del poble, a l'hospital —un nom exagerat per al que era poc més que un dispensari—, on pesaven els nadons. Un dia ens va sorprendre la pluja i plorava perquè el seu germanet es mullava. Quantes

vegades m'ho ha contat! M'imagina el seu patiment fins que alguna bona ànima la va cridar des d'una casa perquè ens hi aixoplugàrem tots dos. Vicente jugava amb mi d'una manera violenta, de xicon; em llançava contra el llit i em feia mil malifetes que jo, contràriament a la lògica, reia i agraiïa. Entre tots m'agombolaren bé, com si tota la família volguera que no trobara a faltar la joventut dels pares.

PER QUÈ EM DIUEN TOBIES

Al meu besavi, el pare de la meua àvia paterna, li deien Tobies. Pellicer, un sicari, el va matar un bon dia mentre rentava sacs d'arpillera a la séquia de darrere de sa casa, la que passava just davant de la portella. El va matar d'un cop de destrat, per la part del motxo, que li va rompre el clatell. Els motius d'aquella mort contractada no els he sabut mai. Però podrà fer entendre que l'àvia Amparito volguera que algun dels seus nets, ja que no havia tingut cap fill baró, portara el nom de son pare. Sí, no tenia cap fill baró, perquè Amparito era en realitat la madrastra de mon pare. Ja us ho contaré, això; ara anem a allò que anàvem. La meua àvia (aviastra) volia, ateses les circumstàncies, que algun dels seus nets portara el nom de son pare.

La primera oportunitat es va presentar en nàixer el meu germà. Ella n'havia de ser la padrina. Donava per fet que el batejarien amb el nom de Tobies; per si de cas, però, dos dies abans del bateig va preguntar com li posarien.

—Vicente, com a son pare i com al seu avi —va ser la resposta de ma mare. M'imagine que pronunciada amb el to de qui diu una obvietat.

—Doncs, busqueu-vos una altra padrina! —va girar cua i va estar sis mesos sense voler ni mirar el seu primer net.

Dos anys més tard va nàixer la meua germana. El fet que l'anomenaren Amparo, com a ella, no la va aconseguir ni va fer que oblidara el seu tossut desig onomàstic. La seua filla (la

de veritat) li va donar més tard dues netes, de manera que no hi va poder fer res. Ah!, però cinc dies després que nasquera la seua última neta, vaig nàixer jo: potser la darrera esperança, l'última possibilitat d'acomplir el seu anhel, per part dels meus pares almenys, perquè, com ja he dit, vaig venir al món fora de temps, quan ningú ja no m'esperava. Així, els pares ja no gosaren contradir-la, i em posaren Tobies. Des d'aleshores que vaig ser el seu favorit, d'una manera desmesurada. Ma mare deia que si jo li haguera demanat els queixals se'ls hauria arrancat i me'ls hauria donat. Encara tenia jo només quatre anys quan ja va voler fer un testament en el qual em donava la seua casa en herència, la casa on vivia també la seua única filla vertadera amb les seues netes vertaderes i, és clar, també el seu gendre, que mai no va poder ni veure. Mon pare va haver d'insistir molt perquè no ho fera. Em diuen que fins i tot va haver d'anar a cal notari per a paralytzar una operació ja començada i obtenir temps per a, entre tots, aconseguir que desistira del propòsit desbaratat.

A casa es deia que jo era l'únic a qui l'àvia estimava. I tot pel meu nom: un nom estrany, per infreqüent; un nom que de menut em va fer víctima de més d'una burla cruel per part dels meus companys d'escola; un nom que es deu a la tossuderia enyoradissa de l'àvia Amparito, el pagament d'un deute de memòria a una víctima, que fou son pare. Però que és el meu nom i que ja no canviaria per cap altre. Algun company de feina m'ha dit més d'una vegada:

—I a tu, dient-te Grimaltos Mascarós —cognoms que per allí ja els resultaven prou peculiars—, no t'haurien pogut posar Pepe?

Doncs, ja veieu que no.

A pesar de tot, vaig tenir sort amb aquest nom. Sempre he sigut «Tobies». Vull dir, a diferència de la majoria dels noms,

Tobies, Elies i pocs més (molt pocs), sempre s'han dit en valencià per aquesta contrada. Òbviament em batejaren com Tobías, però l'acabament ías, no ha tingut mai èxit per ací. Una sort afegida és que tampoc em passava com als Emilios, Eduardos, Federicos, etc., que es convertien en Milios (o Melios, fins i tot), Diuardos i Fedricos.

L'any 1977, només aprovada la llei que permetia canviar-se el nom castellà pel seu equivalent en la nostra llengua, vaig oficialitzar el meu Tobies. Recorde l'enuig i el sermó d'home com cal i castellà de qui, a l'ajuntament, havia de tramitar la sol·licitud. Anàrem el meu amic Valerià (aleshores Valeriano) i jo. Li donàrem un bon disgust a aquell bon senyor, que no pogué evitar reconvenir-nos. Dos fills de bones famílies — que bé que ens coneixia — «habían salido ranas», pensava asstorat i decebut. Ple de raó, va posar tants impediments com va poder i saber, i ens va llançar un discurs sobre tot el que devíem a qui ens havia donat estudis i comoditats, de com ara estàvem traint, desagraïts, l'educació i models rebuts. Si a mi tot allò hauria pogut afectar-me, tenia l'espenta de Valerià que, més tossut i ferm que jo i que aquell senyor, va fer que no reculàrem gens. Al final vaig poder esgrimir un argument que, si potser no li tocava gens el tendre a don T. S., a mi em va servir per a continuar endavant:

—Ma mare sempre m'ha dit Tobies i així vull que figure en el meu carnet.

LA MORT DE L'ÀVIA MARIA

A la mare de mon pare, a la vertadera, li deien Maria. Va morir quan el seu fill tenia set anys. Encara conserve una fotografia de mon pare vestit de comunió, tot endolat, amb el cap xoll i una mirada de fonda tristesa, d'una tristor que esmussa. Del llit de mort estant, conscient que li quedava poc de temps, l'àvia Maria va voler parlar amb la seua germana Amparito. Li va demanar que, quan ella morira, es casara amb el seu vidu, perquè no volia que el seu fill tinguera madrastra. No valgueren queixes ni negacions. No va parar fins que no li va arrancar la promesa que així ho faria. El mateix degué fer amb el seu marit, l'avi Vicentico.

Tres anys després de la mort de l'àvia Maria, quan consideraren que ja havien complit amb el rigor del dol i del festeig escaient, Amparito i Vicentico es casaren. D'aquell matrimoni nasqué la tia Maruja, l'única filla dels dos. I una bona raó d'això, del fet que fora única, és que com a l'hora d'infantar el metge li va haver de veure allò que no volia ensenyar ni al marit, Amparito li va dir a Vicentico que ella per això, per aquella vergonya, no tornava a passar i que a partir d'aquell moment cadascú dormiria al seu llit. I així continuaren les seues vides fins que l'avi va morir ja vell. Com que era tractant d'animals i feia viatges de tant en tant a la fira d'Osca i altres llocs per baixar haques, m'imagino que l'avi satisfaria els seus apetits fora de casa quan poguera i sense mala consciència. Espere que fora —pel que fa a la seua muller almenys— així, sense mala consciència.

No el vaig conèixer, l'avi; o no es pot dir que el coneguera, perquè va morir quan jo tenia any i mig. L'he vist en molt poques fotografies, sempre amb brusa negra de llaurador, gorra i garrot, amb el nas ample i els ulls menuts. Això és gairebé tot el que sé de l'avi Vicentico. Ma mare deia que era molt bona persona, i certament ho devia ser si era capaç de suportar el caràcter de la seua segona dona.

Perquè no tinguera madrastra! A mi em fa la impressió, pel que vaig veure de xiquet, pel que m'han contat i el que jo us contaré a vosaltres, que l'àvia Amparito va ser madrastra fins i tot de la seua pròpia filla.

ÍNDEX

Pròleg	11
Vaig nàixer tard	19
Per què em diuen Tobies	23
La mort de l'àvia Maria	27
El Crist de l'àvia Amparito	29
El pare Micalet	33
Daniel «el dels iguales»	37
Pepica «la Molinera»	41
Mon pare era rossiner	43
L'ofici de rossiner	47
La mare	51
El biberó	53
El foc a terra	55
L'enemic de les vespes	61
Un braç trencat	65
L'escola	69
La Falange i don Miguel	75
Bétar	83
Ma mare volia matar-me	89
El tete salvador	91
La primera vegada que vaig menjar pernil	95
Tirar fum pels ulls	99
La nit de Reis	101
El rellotge de la comunió	105
Els diumenges	109
El carrer	115

Furtar garrofes	119
Els escarabats de les estibes	123
L'andana i «el secreto del hombre muerto»	127
La bicicleta	131
Un músic frustrat	135
Ca Vicentín	139
Ca Juan Carlos	143
Don Francisco	147
El veïnat	153
La mort del senyor Ricardo	157
La Laboral	161
La primera visita	167
La vida a la Laboral	169
Parlar castellà	173
Cap d'habitació	177
Carrícola	179
El crit de la tia Dolorettes	183
Epíleg: l'elusivitat dels records	187
Agraïments	189